

İslâm Hukukunda Ta'zîr Kapsamında Mali Cezaların Uygulanması Üzerine Bir İnceleme

(An Examination of The Application of Financial Penalties Under Ta'zîr in Islamic Law)

Zübeyir ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Assist. Prof., Kırşehir Ahi Evran University

İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology

Fıkıh Anabilim Dalı Department of Islamic Law

Kırşehir | Türkiye Kırşehir | Türkiye

zubeyir.aslan@ahievran.edu.tr orcid.org/0000-0002-4834-8749

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article

Geliş Tarihi | 31/Ocak/2025 Received | 31/January/2025

Kabul Tarihi | 19/Haziran/2025 Accepted | 19/June/2025

Yayın Tarihi | 30/Haziran/2025 Published | 30/June/2025

Atıf | Cite as:

Aslan, Zübeyir. "İslâm Hukukunda Ta'zîr Kapsamında Mali Cezaların Uygulanması Üzerine Bir İnceleme [An Examination Of The Application Of Financial Penalties Under Ta'zir In Islamic Law]". Tokat İlmiyat Dergisi | Tokat Journal of Ilmiyat 13/1 (Haziran | June 2025), 176-198.

[https:// DOI: 10.51450/ ilmiyat.1630679](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1630679)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

An Examination of The Application of Financial Penalties Under Ta'zîr in Islamic Law

Abstract: Islamic criminal law, including the field of transactions, has taken a series of deterrent measures to prevent violations within society. In this context, certain punishments such as retaliation (qîşâs), compensation (diyah), and corporal punishment (ḥadd) have their nature and amount directly determined by the legislator (shari') in the texts. These types of punishments cannot be altered by increasing or decreasing them, nor can they be interpreted differently depending on the individual or context, and they remain unchanged. Additionally, the penalties for certain crimes are indirectly mentioned in the texts. The form and amount of punishments, referred to as " ta'zîr " in Islamic jurisprudence, have been left to the discretion of the authorities, depending on the time and place. This method of punishment, which is applied by authorities through financial penalties for the violation of certain transactions and contracts, as well as unlawful actions, aims to correct, deter, and discipline. The failure to pay debts on time, and the resulting disputes between the parties, are among the leading economic problems today. Indeed, one often encounters delayed payments and penalties for such delays. In this regard, the delay interest and penalties for late payments arising in such contracts have been evaluated within this scope. In our study, the main issue of financial ta'zir punishment according to the different Islamic legal schools (mazḥabs) is discussed; accordingly, the statute of limitations, time periods, and the status of the delay interest and late payment penalties applied by various institutions, organizations, and individuals in the case of delayed payments are explored in line with the opinions and suggestions of contemporary Islamic jurists.

Keywords: Islamic Law, Ta'zîr, Financial Penalty, Delay Penalty, Monetary Fine.

İslâm Hukukunda Ta'zîr Kapsamında Mali Cezaların Uygulanması Üzerine Bir İnceleme

Öz: İslâm ceza hukuku, muamelat alanı dâhil toplumdaki ihlalleri önlemek amacıyla birtakım caydırıcı tedbirler almıştır. Bu bağlamda kısas, diyet ve had gibi bazı cezaların mahiyet ve miktarı doğrudan şâri' tarafından naslarda belirlenmiştir. Bu tür cezalara, miktarda artma veya eksiltme yoluyla müdahale edilemez, aynı zamanda kişi ve konuma göre te'vil edilemez, değişiklik gösteremez. Bunun yanında birtakım suçların cezalarına naslarda dolaylı olarak değinilmiştir. Fıkıh literatüründe "ta'zîr" olarak tabir edilen bu nevi cezalandırmaların şekil ve miktarının zaman ve zemine göre tespit edilmesi ulû'l-emre bırakılmıştır. Yetki sahibi kişilerin, insanların yaptıkları birtakım alışveriş ve sözleşmelerin ihlal edilmesi ile meşru olmayan bazı fiillerin yapılması dolayısıyla verilen mali müeyyidelerle uyguladıkları bu nevi cezalandırma yöntemi tedip, caydırma ve uslandırma amacını taşımaktadır. Borçların zamanında ödenmemesi ve bunun neticesinde tarafların nizaâ düşmesi de günümüz ekonomik problemlerinin başında gelmektedir. Nitekim günümüzde sık sık temerrüde düşen borçlarla bunlara uygulanan gecikme cezalarıyla karşılaşmaktadır. Bu itibarla bu tarz sözleşmelerde ortaya çıkan temerrüt faizi ile ödemeleri geciktirme cezaları bu kapsamda değerlendirilmiştir. Çalışmamızda ana problem olarak fıkıh mezheplerine göre mali ta'zîr cezası ele alınmış; buna bağlı olarak zaman aşımı ve süreleri ile günümüzde çeşitli kurum, kuruluş ve kişilerin, borçların ödenmesinin geciktirilmesi durumunda uyguladıkları temerrüt faizi ile gecikme cezasının fikhî durumu, yakın zaman İslâm hukukçularının görüş ve önerileri doğrultusunda araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Ta'zîr, Mali Müeyyide, Gecikme Cezası, Para Cezası.

Giriş

İslâm'da sosyal adalete önem verilmiş ve Müslümanların birbirlerinin ihtiyaçlarını giderip mali olarak yardımlaşmaları birçok âyet ve hadiste dile getirilmiştir. Bu itibarla başta darda olan Müslümanlar olmak üzere borçlanmak isteyenlerin, karşılık beklemeden taleplerinin karşılanması telkin ve tavsiye edilmiştir. Diğer taraftan maddi zorluktan ötürü borcunu zamanında ödeyemeyenlerin bağışlanması veya onlara mühlet verilmesi önerilmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.”*¹

*“Karşılıksız yardım eden erkeklere, karşılıksız yardım eden kadınlara ve Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”*²

Hz. Peygamber de muhtaçlara yardım edenlerin ahirette mükâfatını göreceklerini şu hadisle bildirmiştir:

*“Kim bir Müslüman’ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir...”*³

Bununla birlikte Hz. Peygamber alacaklıların borçlarının geciktirilip onların zarara uğratılmamaları hususunda da şu uyarıda bulunmuştur:

*“Maddî imkânı olan kişinin borcunu ifa etmemesi zulümdür...”*⁴

İslâm dini, insanların din, akıl, can, ırz ve mallarını korumayı, bu sayede toplum yararını dengede tutmayı esas almış ve bu doğrultuda Kur’an ve sünnette temel ilkeler koymuştur. Bunun için naslarda beden ve mala yönelik bazı suçlar için müeyyide öngörmüş ve bunları had, kısas, diyet adı altında karara bağlamıştır. Aynı şekilde naslarda geçmese de had gerektiren miktardan az olan cezaların takdir ve tayini ise, zaman ve zeminin şartları göz önünde bulundurularak Müslüman topluma bırakılmıştır.⁵ Ancak istismar edilme ihtimali bulunduğundan, sözü edilen cezaların tatbiki tüm Müslümanlara değil onların yetkililerine tevdi edilmiştir. Sonuç itibarıyla bahse konu olan ta’zîr cezaları, yetkililerin suçluları tedip ve uslandırmaları amacıyla uyguladıkları bir ceza yöntemi olarak literatürde yerini almıştır. Ta’zîr cezaları uygulayan yetkililer, İslâm’ın ilk dönemlerinde meydan gelen birtakım örneklerden hareketle bu türden

¹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/280.

² el-Hadîd 57/18.

³ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Davud*, thk. Şuayb Arvavût (Suudi Arabistan: Darü’r-risale’l-alemiyye, 2009), “Edeb”, 60.

⁴ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahihu Müslim* (Kahire: Dârü ihyai’t-turâsi’l-’arabî, 1955), “Müsâkât”, 33; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî* (Dimaşk: Dârü’l-Mustafa, 2011), “Havâlât”, 1-2; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahih*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir) (Kahire, ts.), “Büyü”, 68.

⁵ Ali Bardakoglu, “TDV İslâm Ansiklopedisi”, *Ceza* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/472-473.

cezaların uygulama alanı ve miktarını belirledikleri gibi, bazı özel durumlardan dolayı affettikleri de olmuştur.

Fakihler naslardan hareketle ta'zîr kapsamındaki suçların psikolojik ve bedeni olarak uygulanabileceği gibi bunların mali olarak da uygulanabileceğini beyan etmişlerdir. Nitekim hadlerin büyük kısmında maddi-mali cezalar bulunmaktadır. Örneğin had kapsamına giren bazı suçların cezasında köle azadı veya fakirlerin doyurulması, cinayetlerde kısasa alternatif olarak diyet ve erş'in öngörülmesi, bazı suçların işlenmesi ile ibadetlerin ihmal edilmesinde kefâretin konulması, ihram yasaklarının ihlâlinde fidye olarak kurban kesilmesi, sadaka verilmesi, telef edilen şeyin bedelinin ödetilmesi, katilin mirastan mahrum bırakılması gibi alternatif mali cezalar bunlardandır.⁶ Burada belirtmemiz gerekir ki sözü geçen ta'zîr cezaları sadece insanlara yönelik yapılan suçlara karşı olarak değil, aynı zamanda hayvanlara ve hatta çevreye ve kurumlara yönelik yapılan birtakım had aşma ve eziyetlere karşı da uygulanmaktadır. Keza ta'zîr cezası, kadın-erkek veya Müslüman-gayri müslim fark etmeden, ehil olup suç işleyen herkese uygulanabilmektedir.⁷

İslâm hukukunda ta'zîr cezası, suç işleyeni ıslah etmekle birlikte makâsıd-ı şerî'a'dan olan malın korunmasını da gaye edinmektedir. Bu itibarla ta'zîr cezalarını ele almamızın amacı, genel anlamda mali haksızlıkların fikhî değerlendirmesini yapmak ve bunun gecikme cezalarına etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda fakihlerin naslardan istinbat ettikleri garâmet cezası gibi ta'zîre dair hükümler çerçevesinde; kimlere karşı hangi suçun işlenmesinde ta'zîr cezasına başvurulacağı, bu nevi cezayı kimlerin hangi amaç, miktar ve şartlarda takdir edebilecekleri, hangi fakihin görüşünün günümüz uygulamalarına daha uygun olduğu hususları mezhepler ve bazı çağdaş İslâm hukukçuları bazında değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla ta'zîr cezalarıyla ilgili hükümler ve bu bağlamda değerlendirilen gecikme faizi/zammı çalışmamızın muhtevasını oluşturmaktadır. Zira paranın nakit olarak kullanılmadığı zamanlarda ta'zîr mal ile yapılmakla birlikte bunun nakit olarak gecikme cezalarına teşmili günümüz problemlerindendir. Nitekim temerrüde düşen borcun, borçludan tazmin edilmesi ile ayrıca temerrüdün mali cezasının olup olmaması fikhî açıdan üzerinde durulması gereken bir husustur. Çalışmamızda mali ta'zîr cezalarının klasik uygulamaları yanında muasır İslâm hukuku araştırmacılarının bu konudaki görüşlerine müracaat edilmektedir. Çalışmada kaynak taraması yapılarak bir neticeye varılmak hedeflenmektedir.

1. Ta'zîr'in Tanımı

Ta'zîr sözlükte, yardım etmek, tazim etmek, kınamak anlamına gelmektedir.⁸ Bir fıkıh terimi olarak "hakkında hadlerin meşru kılınmadığı suçların cezası",⁹ "şâri'in koyduğu haddin altındaki

⁶ Ali Bardakoğlu, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Garâmet* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/360.

⁷ Tuncay Başoğlu, "Maâyirü't-ta'zîr", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 83.

⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Darü'l-maârif, ts.), 2924; Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-Şerhi'l-kebir*, thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevâ (Dimaşk: Dârü'l-feyhâ, 2016), 410; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîl* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 598.

⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (Kahire: Darü'l-hadis, 2006), 344.

cezalar”,¹⁰ “had veya kefâret gerektirmeyen suçların cezalandırılması olup yetkili veya hâkimlerin uygun gördükleri ve vermeleri gereken cezalar”,¹¹ “had ve kısas gerektiren suçlar gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması yönetici ve hâkimin takdirine bırakılmış cezalar”¹² şeklinde tarif edilmiştir. Bu tanımlara göre kişiye ta’zîr cezası vermek, onu suç işlemekten menetmekle birlikte, ona suç işlememek konusunda yardımcı olmak, bir bakıma ona değer vermek demektir. Ta’zîr cezası, mali olan veya olmayan birtakım suçların cezasında uygulanır. Ta’zîr cezası; öğüt verme, sözlü ihtarda bulunma, azarlama, hapsedme, teşhir etme, sopa attırma şeklinde uygulanacağı gibi mali/para cezası kesme şeklinde de tatbik edilebilir.¹³ Buna göre ta’zîr cezası, artırılması-eksiltmesi ile çeşitli uygulama alternatiflerinin bulunması yönüyle had ve kefâretlerden ayrılmaktadır. Zira bunlarda hem suçlar belirlenmiş hem de ceza miktarı tayin edilmiştir.¹⁴

2. Mali Ta’zîr Cezasının Meşruiyeti

Mali ta’zîr cezası bütün fakihler tarafından kabul görmüş değildir. Bunlardan bir kısmı bu türden cezaları meşru görmüşken diğer bir kısmı ise mali ta’zîre dair nas ve uygulamaları farklı yorumlayarak karşı çıkmıştır. Aşağıda bu iki görüşe dair yaklaşımlar ayrı ayrı ele alınmıştır.

2.1. Mali Ta’zîr Cezasını Meşru Görmeyenler

Cumhuru oluşturan fıkıh mezheplerinin genel kabul gören görüşüne göre, mali ta’zîr cezaları neshedilmiştir ve bu bağlamda kimseye ceza verilemez. Bu doğrultuda düşünen birçok müctehid ve fakihe göre mali cezaları ihtiva eden hükümler, İslâm’ın ilk dönemlerinde meşru olmakla birlikte daha sonra mensuh olmuştur. Onlar, nesih hususunu doğrudan değil, dolaylı olarak bazı naslara dayandırmaktadırlar. Nitekim onlara göre aşağıda verilen naslar gereğince herhangi şer’î bir gerekçe yoksa Müslümanların malına el konulamaz:

“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin...”¹⁵

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin...”¹⁶

“...Müslümana, gönül rızası olmadan kardeşinin malı helâl olmaz...”¹⁷

“Şüphesiz Allah... mallarınızı ve ırzlarınızı birbirinize karşı haram kılmıştır.”¹⁸

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2924; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr*, 410; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Darü'n-nefâis, 2012), 125.

¹¹ Abdulkadir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslâmî* (Dimaşk: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 2013), 1/209, 673.

¹² Ahmet Özel, *TDV Dinî Terimler Sözlüğü* (Ankara: İSAM Yayınları, 2023), 2/596.

¹³ İlhan Akbulut, “İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi* 2/1 (2003), 179.

¹⁴ Ahmed Muhammed Said es-Sadî, “Hükmü'ta'zîri bi'l-mâl”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 286.

¹⁵ el-Bakara 2/188.

¹⁶ en-Nisâ 4/29.

¹⁷ Müslim, *Sahihu Müslim*, “Kasâme”, 29; Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), “Tefsiru'l-Kur'ân”, 9.

¹⁸ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Edeb”, 64.

“Hz. Peygamber bahçe sahiplerinin, bahçelerini gündüz; hayvan sahiplerinin de hayvanlarını gece korumaları gerektiğine hükmetmiştir.”¹⁹

“Mallarda zekât dışında başka bir hak yoktur.”²⁰

Hz. Peygamber; yukarıda verilen iki âyete paralel olarak zikredilen hadislerinde, hiç kimsenin güç kullanarak Müslümanların mallarına el koyamayacağını, herkesin kendi malını korumaya yetkili olduğunu belirterek, hayvanların gündüz verdiği zararlar için hayvan sahiplerine mali ceza kesilemeyeceğini, keza zekât dışında Müslümanlara ait bir maldan herhangi bir miktar alınamayacağını buyurmuştur. Şu halde zekât ile naslarda belirtilen hadler dışında, “ta'zîr” adı altında mali cezalar uygulanamaz. Dolayısıyla fakihler mezkûr hadislerde geçen genel hükümler muvacehesinde, İslâm'ın ilk dönemlerinde tatbik edilen mali cezaların, daha sonraki dönemlerde neshedildiğini ve artık meşru olmadığını ifade etmektedirler. Bunlara göre Hz. Peygamber'den daha önce sadır olan bazı mali cezalandırmalar, illet-i kasıra (geçişli olmayan illet) bağlamında duruma ve kişiye özel uygulamalar olup bu hükümler umumileştirilemez ve bunlara kıyasla ta'zîr cezaları uygulanamaz.²¹ Ayrıca bu nevi cezanın bazı insanlarda caydırıcı olmayacağını düşünmektedirler. Nitekim bir suçun mali cezasının herkes için aynı miktarda olması, bazı durumlarda anlamsız kalıp caydırıcı olamayabilir. Zira miktarı sabit ve maktu olan bir ceza, zengin ve fakire eşit olarak uygulandığında fakiri caydırabilirken, zengini caydıramayabilir. Mali cezalandırmayı kabul etmeyenler; ceza vermeye yetkili makamların, bunu istismar edebilecekleri ile farklı yetkililerin, aynı suça farklı ceza tatbik edebilecekleri endişesi nedeniyle kanun önünde eşitliğe aykırılık meydana gelebileceğini de vurgulamaktadırlar. Şimdi ta'zîr cezasına karşı olan bazı mezhep imamları ve fakihlerin bu husustaki görüşlerine değinmek istiyoruz.

2.1.1. Hanefî Mezhebi

Hanefîlerin mezhep görüşüne göre mali ta'zîr cezası yoktur. Nitekim İmam Ebu Hanîfe'nin (ö. 150/767) başını çektiği bazı müctehid ve fakihlere göre mali ta'zîr mümkün değildir. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) aktardığına göre, Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed (ö. 189/805) ve diğer üç mezhep imamına göre malla ta'zîr cezası uygulamak caiz değildir.²² İbn Nüceym (ö. 970/1563) mezhebin görüşünün mali ta'zîrin olmadığı yönünde olduğunu ifade etmektedir.²³ İbn Âbidîn'e (ö. 1252/1836) göre de mezhebin görüşü mali ta'zîrin olmadığı yönündedir.²⁴

¹⁹ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Davud*, “İcare”, 90.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Suudi Arabistan: Darü'r-risale, 2009), “Zekat”, 3.

²¹ Hüseyin Esen, *İslâm Hukukunda Mali Cezalar* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 93.

²² Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir Şerhu'l-Hidâye* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1970), 5/345.

²³ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Darü'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/44.

²⁴ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1966), 4/61.

2.1.2. Mâlikî Mezhebi

Aşağıda değinileceği üzere, aslında Mâlikîler mezhep imamı içtihadı düzeyinde ta'zîr cezasını meşru görmektedirler.²⁵ Ancak bazı Mâlikîler, Hanefîler ile bazı müctehidler gibi düşünüp mali ta'zîr cezasının tatbik edilmeyeceğini iddia etmektedirler. Nitekim bu görüşte olan İbn Arafe (ö. 803/1401) ve Sâvî'ye (ö. 1241/1825) göre, mali ta'zîrin uygulanamamasında icmâ vardır. Onlara göre Hanefî'lerden Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) buna cevaz vermesi, mala bir süreliğine el koymakla sınırlıdır.²⁶ Dolayısıyla bu âlimler, mezhebin esas alınan görüşüne muhalif olarak mali ta'zîr hükmünün devam etmediğini savunmaktadırlar.

2.1.3. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebinin genel kabulüne göre mali ta'zîr yoktur. Zira İmam Şâfiî (ö. 204/820), suç karşılığında verilecek bir cezanın kişinin bedenine yapılacağını, malına karşı yapılmayacağını belirtmektedir.²⁷ Mâverdî (ö. 450/1058), hadler gibi kişiyi ıslah etme ve caydırma özelliğini taşıyan ta'zîrde de cezanın, suçun niteliği ile suç işleyenin durumuna göre değişebileceğini dile getirmektedir.²⁸ Ona göre cezalar psikolojik (kınama) ve fiziksel (sürgün veya hapis) olarak kişinin bedeninde uygulanır.²⁹ Buna göre kişinin ta'zîri mali olarak yapılamaz. Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) göre, ta'zîrin yetkililerin uygun göreceği tarzda olması, ancak bunun miktarının naslarda sabit olan hadlere ulaşmaması gerekir. Şîrâzî ta'zîrin beden veya mal ile yapılması hususunda bir ayrım yapmamıştır.³⁰ Nevevî (ö. 676/1277), mali ta'zîrin hükmünün devam ettiğine dayanak gösterilen ve Behz b. Hakîm hadisi diye meşhur olan rivayeti mensuh ve zayıf görmektedir. Nitekim Nevevî hadisin zayıf oluşunu, Tirmizi, Beyhaki ve başka hadis râvilerine dayandırmaktadır.³¹ Heytemî (ö. 974/1567), mezhebin cedid kavline göre, mali ta'zîr cezası uygulamasının caiz olmadığını belirtmektedir.³² Kalyûbî (ö. 1069/1659) mali ta'zîr cezası uygulamasının caiz olmadığını dile getirmektedir.³³ Şâfiî fakih el-Cemel de (ö. 926/1520) suçun cezasının mali olarak uygulanmayacağını ifade etmektedir.³⁴

2.1.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbeli mezhebinde de genel anlamda ta'zîr caiz olmakla birlikte, bu ceza mali ta'zîr cezası değildir. İbn Kudâme (ö. 620/1223), ta'zîrin malla yapılmasını caiz görmez. Zira ona göre şer'in bu

²⁵ Ebû'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî İbn Ferhûn, *Tebîrâtü'l-hükkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm* (Mektebetü'l-külliyâti'l-ezheriyye, 1986), 2/293.

²⁶ Muhammed b. Ahmed ed-Düsûkî İbn Arafe, *Hâşiyetü'd-Düsûkî ala 'ş-Şerhi'l-kebîr* (Darü'l-fikr, ts.), 4/355; Ahmed b. Muhammed el-Halvetî es-Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî ala 'ş-Şerhi'l-Kebîr* (Darü'l-Maârif, ts.), 4/504-505.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Darü'l-fikr, 1983), 6/214.

²⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, 344.

²⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, 344-348.

³⁰ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *et-Tenbih fî fikhi'l-İmam eş-Şâfiî* (Beyrut: Darü'l-Erkam, 1997), 574-575.

³¹ Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe* (Kahire: İdaretü'tabaatü'l-müniriyye, 1928), 5/332.

³² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-ticariyyetü'l-kübra, 1983), 9/179.

³³ Ahmed Selame Kalyûbî - Ahmed Berelsi Umeyre, *Hâşiyeta Kalyûbî ve Umeyre* (Beyrut: Darü'l-fikr, 1995), 4/206.

³⁴ Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî el-Cemel, *Şerhü Menheci't-tullâb* (Darü'l-fikr, ts.), 5/164.

hususta getirdiği herhangi bir delil yoktur ki buna göre hareket edilsin. Ayrıca ta'zîrin amacı eğitip uslandırmaktır. Bu ise malı telef etmekle olmaz.³⁵ Keza Bühûtî de (1051/1641) ta'zîr cezası olarak kişinin malının alınmasının caiz olmadığını beyan etmektedir.³⁶

Mezheplerin bu konudaki görüşlerini özetleyen el-Mevsuatü'l-fıkhiyye'de şu hususlar dile getirilmiştir: Hanefî mezhebinde esas alınan görüşe göre mali ta'zîrin caiz olmadığıdır. Bunu İmam Muhammed'in mali cezalandırmayı herhangi bir kitabında dile getirmediğine dayandırmaktadır. Adı geçen kaynak tespitinde, Şâfiî fakih Şebrâmellisî'ye (ö. 1087/1676) göre, mali ta'zîr cezası uygulamak Şâfiî'nin cedîd görüşünde caiz olmadığını, Hanbelî mezhebinin görüşünün de bu nevi mali cezanın haram olduğu yönünde olduğunu, zira fıkhn Müslümanlardan mali ta'zîr uygulama talebinin olmadığını aktarmaktadır.³⁷

2.2.Mali Ta'zîr Cezasını Meşru Görenler

Bazı fakihler, diğer ta'zîr şekilleri gibi mali ta'zîrin de meşru olduğunu, bu cezanın nasların ruhuna uygun olduğunu, dolayısıyla hükmünün devam ettiğini ifade ederler. Bu düşüncede olanlar, bunu Kur'an ve sünnet nasları ile icmâa dayandırmaktadırlar. Buna göre Yüce Allah genel olarak şâri' ile ülü'l-emre itaat etmeyi buyurmuştur:

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de...”³⁸

Mali ta'zîri caiz görenler bunu, Kitâb nassıyla birlikte Hz. Peygamber'in genel ve özel hüküm ifade eden hadislerine, bazı özel durumlar için başvurduğu mali cezalandırma yöntemlerine ve râşid halifelerin mali ta'zîrle ilgili birtakım uygulamalarına bina ederler. Hz. Peygamber aşağıdaki hadislerde; bedene yönelik ta'zîrin azami miktarını belirlemiş, mallardan zekât dışında birtakım hakların olduğunu ve alınabileceğini vurgulamış ve zekât vermekten imtina edenlerin ta'zîr edilerek malının yarısının alınacağını ifade etmiştir:

“Allah'ın hadleri dışında, ceza uygulandığında on celdeden (sopa) fazla vurulmasın.”³⁹

“Her türlü malda zekâtta başka ödenmesi gereken haklar da vardır.”⁴⁰

“Saime olan develerin zekâtı, kırk deve, iki yaşındaki dişi devedir. Kim sevabına inanarak bunu verirse ecini alacaktır. Kim ki vermese biz (zekâtla birlikte) onu ve malının yarısını da alırız. Bu (zekât) rabbimizin haklarından birisidir; Muhammed'in âli için bunda bir hak yoktur.”⁴¹

Zekât vermeye yanaşmayan sahabeden ceza olarak malının yarısının alındığını konu alan bu son hadisi rivayet eden Behz b. Hakîm'in rivayetlerinin sika derecesinde yani güvenilir olduğu

³⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî İbn Kudame, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki (Riyad: Darü Alemlî'l-kütüb, 1997), 12/526.

³⁶ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ* (Suudi Arabistan: Vüzaretü'l-adli fi'l-memleketi'larabiyyeti's-Saûdiyye, 2008), 14/117.

³⁷ *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye'l-Kuveytîyye* (Kuveyt: Vüzaretü'l-evkâf ve'shû'ûni'l-İslâmiyye, 2006), 270-271.

³⁸ en-Nisâ 4/59, 34.

³⁹ Buhari, "Hudûd", 29; Muhammed Fuâd Abdalbaki, *el-Lü'lü' ve'l-Mercân fî ma ittefeka aleyhi'sh-Şeyhân el-Buhârî ve'l-Müslim* (Kahire: Darü'l-hadis, 2013), 342.

⁴⁰ Tirmizî, "Zekât" 27.

⁴¹ Ebû Dâvûd, "Zekat", 4.

vurgulanmıştır. Nitekim Askalânî (ö. 852/1449) Behz'in sika olduğunu, hadisinin isnadının da sahih olduğunu açıklamaktadır.⁴² Aynı şekilde Şevkânî (ö. 1250/1854), hadisi rivayet eden Behz'in sika olup olmadığında ihtilaf bulunmakla birlikte hadisinin senedinin sahih olduğunu aktarmaktadır.⁴³ Esen de, bu hadisin mensuh sayılmasının mümkün olmadığını, zira İslâm'ın ilk dönemlerinde mali cezaların vuku bulduğunu, bu hadisin en fazla zayıf kategorisinde değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır.⁴⁴

Ta'zîr cezasını meşru görenler, bunun icmâ ile de sabit olduğunu vurgulamaktadırlar. Nitekim İbn Kayyım (ö. 751/1350), had cezası altındaki suçlarda ta'zîr cezasının uygulanmasında bütün âlimlerin ittifak ettiklerini ifade etmektedir.⁴⁵ Zira Hz. Peygamber'den sonra, râşid halifeler döneminde mali cezalandırmalar devam etmiş, buna sahabeden itiraz eden olmamış, neshe dayanak gösterilen âyet ve hadisler ise fiili ve kavli sünnetle tahsis edilmiştir.⁴⁶

İslâm'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber ile râşid halifeler tarafından uygulanan ve aşağıda verilen bazı tatbikatlar da, mali ta'zîrin meşruiyetine dayanak gösterilmektedir:

- a) Hz. Peygamber'in şarap küplerini kırdırması,
- b) Hz. Peygamber'in Hayber savaşında, ehli eşeklerin etinin pişirildiği kap-kacağın kırılmasını emredip daha sonra bunların kullanılabileceğine izin vermesi,
- c) Hz. Peygamber'in Yahudilere ait olan hurma ağaçlarını yaktırması,
- d) Hz. Peygamber'in altın yüzük takan kişinin bunu parmağından çıkartıp attırması,
- e) Hz. Peygamber'in Medine haremi sınırındaki avlanan hayvanları, avlayanlardan alması,
- f) Hz. Peygamber'in Medine'de Kubâ Mescidinin karşısına yapılan Mescid-i dırârı yıktırması,
- g) Hz. Ömer'in, Sa'd b. Ebi Vakkâs'ın kamuya ait evi bırakıp halkı kamuya kapalı olan evinden yönetmeye kalkmasına tepki olarak, onun özel evini yaktırması,
- h) Hz. Ömer'in bazı zekât memurlarına ait olan malları, kendileri ile diğer Müslümanlar arasında paylaşması,
- i) Hz. Ömer'in, üzerinde yeterli miktarda mal bulunduğu halde dilencilik yapan birisinin malını zekât develerine yedirmesi.
- j) Hz. Ömer'in Hâtıb b. Ebî Beltea'ya ait bazı kölelerinin kestikleri deveyi, köle sahibi olan Hâtıb'a iki katı ile ödettirmesi.

⁴² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü 't-Tehzîb* (Haydarabad: Dairetü maârifî'n-nizamiyye, 1909), 1/498.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *Neylû'l-evtâr* (Mısır: Darü'l-hadîs, 1993), 4/147.

⁴⁴ Esen, *İslâm Hukukunda Mali Cezalar*, 121.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyım, *eT-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye* (Mektebetü Darü'l-beyân, ts.), 93.

⁴⁶ Esen, *İslâm Hukukunda Mali Cezalar*, 100, 105, 106.

k) Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin şarap satılan yeri yıktırmaları.⁴⁷

İslâm tarihinde fakihlerce ta'zîr cezasına dayanak gösterilen buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim Osmanlı'da ta'zîr cezalarını da muhtevasına alan Mecelle, devlet başkanının halkın menfaatlerini düşünmesi gerektiği hususunda şu külli kaideyi vazetmiştir: "Halk üzerinde yapılan tasarruflar maslahat içermelidir."⁴⁸ Şu halde naslarda hakkında had cezası bulunmayan birtakım suçların cezasının yetkililerce tespit edilip cezasız bırakılmaması icap eder. Bu itibarla Osmanlı'da da ta'zîrin mali cezalandırma şeklinde uygulandığı görülmektedir. Nitekim zina, kazf, hırsızlık, yol kesme, içki içme, irtidad, bağı gibi bireysel ve toplumsal bazı suçlar ile insanın vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçların cezalandırılmasında mali müeyyidelere başvurulmuştur.⁴⁹

Aşağıdaki başlıklarda mali ta'zîr cezasına cevaz veren fakihlerin naslara dayanarak oluşturdukları görüşleri detaylı bir şekilde zikredilmiştir.

2.2.1. Mâlikî Mezhebi

Mezhep imamı seviyesinde mali ta'zîr cezasını mümkün görenler Mâlikîlerdir.⁵⁰ Zira İbn Ferhûn (ö. 799/1397) bu hususta İmam Mâlik'e (ö. 179/795) tağşiş edilmiş (su karıştırılmış) sütün, sahibini ta'zîr etmek amacıyla dökülmesinin gerekip gerekmediği sorulduğunu, İmam Mâlik'in sütün dökülmeyeceği cevabı verdiğini, ancak tağşiş yapan kişi sütün sahibi ise bunun ondan alınıp sadaka olarak verileceğini ve bu şekilde cezalandırılacağını dediğini ifade etmektedir. İbn Ferhûn ayrıca İmam Mâlik'e tağşiş edilmiş za'feran (safran) ve misk'in hükmünün sorulduğunda da yukarıdaki benzer cevabı vermekle birlikte, bu durumdaki za'feran ve miskin alınıp satılacağını ve bedelinin tağşiş edenin tedip edilmesi (uslandırılması) amacıyla sadaka olarak verileceğini dediğini de eklemektedir.⁵¹ Şâtıbî de (ö. 790/1388), mali ta'zîri caiz görmemekle birlikte, tağşiş yapan kişinin cezalandırılacağını, az olsun çok olsun tağşiş edilen malın sahibinden alınıp muhtaçlara verileceğini beyan etmektedir.⁵² Burada süt ve koku gibi sıvıları karıştırıp satanların, bu mallarının telef edilmesiyle ta'zîr edilebileceğine işaret vardır.⁵³ Mâlikî fakih Zürcânî de (ö. 1099/1688), sika bulduğu ravîlerden, şayet kâdının kendisi mali ta'zîre hükmederse bunun caiz olduğunu duyduğunu beyan etmektedir.⁵⁴ Ancak Zürcânî'ye göre de herkes değil sadece yetkili kişiler ta'zîr cezalarını uygulayabilir.

⁴⁷ Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Beşşar Avvad Maruf - Mahmud Muhammed Halil (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1991), 2/470; İbn Kayyım, *eT-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, 224-226; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halil Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm* (Beyrut: Darü'l-fikr, ts.), 195.

⁴⁸ Komisyon, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 1/Madde, 58.

⁴⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı, 1992), 4/296-304.

⁵⁰ *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye'l-Kuveytiyye*, 270.

⁵¹ İbn Ferhûn, *Tebsîratü'l-hükkâm fî usûli'l-akziyye ve menâhici'l-ahkâm*, 2/293.

⁵² İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm bi's-sünne* (Suudi Arabistan: Darü İbnü'l-Cevzî, 2008), 3/27.

⁵³ Macid Muhammed Ebû Ruhayye, "İslâm'da Malî Ta'zîr Cezası", çev. Nihat Dalgın, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 321.

⁵⁴ Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muhtasarı Halil* (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2002), 8/201.

2.2.2. Diğer Fakihler

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinden birçok fakihe göre mali ta'zîr cezası meşrudur ve hükmü devam etmektedir. Ancak bu, onların mezheplerinin müftâ bih görüşü değildir. Nitekim Hanefî fakih İbnü'l-Hümâm'ın tespitine göre Ebû Yûsuf, yetkililerin mali ta'zîr cezası uygulamalarını caiz görmektedir. İbnü'l-Hümâm, şayet mali cezayı kadı veya vali uygun gördüyse, kendisine göre de bunun caiz olduğunu belirtmektedir.⁵⁵ Trablusî'ye (ö 849/1445) göre mali ta'zîr cezası vardır. Nitekim o ta'zîr için hem Hz. Peygamber zamanından hem de halifeler döneminden örnekler vermektedir. Trablusî, şarap küpleri ve kap kacakların kırılması, evin yakılması, insanların sürgün ve darp edilmeleri, bazı malların müsadere edilmesi gibi birçok ta'zîr uygulamasını verdikten sonra malî ta'zîr cezası hakkında şunu ifade etmektedir:

*“Malî ta'zîr cezası uygulamak caizdir ve bu Ebû Yûsuf'un görüşüdür. Ayrıca İmam Mâlik de bu görüştedir. Kim ki malî cezalandırmanın neshedildiğini iddia ederse mezhep imamlarına yanlış yapmıştır. Bunun neshedildiğini iddia etmek kolay değildir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra râşid halifeler ile sahabe büyüklerinin de mali ta'zîr uygulamaları, neshi iddia edenlerin görüşlerini iptal etmektedir. Sünnet ve icmâdan neshi iddia edenleri doğrulayacak bir şey yoktur.”*⁵⁶

İbn Âbidîn, Ebû Yûsuf'un, yetkililerin malî ta'zîre cevaz veren görüşünü zayıf bulmakla birlikte, yetkililerin bu malî kendilerine alamayacaklarını, hazineye aktaramayacaklarını, zira şer'î bir gerekçe yoksa Müslümanların başkasının malını hapsedmelerinin caiz olmadığını eklemektedir. Bu hususta kendisinin görüşünü ise şöyle açıklamaktadır: “Bu durumda mal alınır, şayet suçlunun tevbe edeceğinden umut kesilirse uygun görülen yere harcanır.”⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen de (ö. 1971) Ebû Yûsuf'a dayandırdığı görüşünde, ta'zîrde malî cezanın mümkün olduğunu, suçludan alınan miktarın muhafaza edilmesi gerektiğini, mücrimin halini ıslah etmesi durumunda ona iade edileceğini, etmezse mesâlihe yani kamu yararına sarf edileceğini ifade etmektedir.⁵⁸

Bazı Şâfiî fakihler, mezhep görüşünden farklı olarak malî ta'zîrin mümkün olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim Nevevî, malî ta'zîr konusunda Şâfiî'nin iki görüşünün olduğunu; bunlardan kadîm kavline göre malî ta'zîrin mümkün olduğunu⁵⁹ vurgulamaktadır. İbn İlân da (ö. 1057/1647) malî ta'zîrin cevazına dayanak gösterilen birtakım hadisler bulunduğunu zikretmektedir.⁶⁰

Hanbelî fakih İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu hususta Hanbelî'lerin genel kanaatinden ayrılmakta ve şöyle demektedir:

“Kim ki malî cezaların neshedildiğini iddia edip, bunu İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel'in arkadaşlarına mal ederse, bu kişi her iki mezhebe yanlış yapmış olur. Bunu herhangi bir mezhebe değil de mutlak anlamda iddia ederse, bu kişi de herhangi bir delile dayanmadan mesnetsiz konuşmuş olur. Zira Hz. Peygamber'den

⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr Şerhu'l-Hidâye*, 5/345.

⁵⁶ Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*, 195.

⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4/61.

⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, ts.), 3/250.

⁵⁹ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 5/334.

⁶⁰ Muhammed b. İlân es-Sadiki İbn İlân, *el-Futuhâtü'r-rabbâniyye alâ'l-ezkâri'n-Nevâbiyye* (Mısır: Cemiyetü'n-neşri ve't-telif el-ezheriyye, ts.), 7/55.

onun bütün malî cezaları haram kıldığına dair asla bir şey varid olmamıştır. Tam tersine Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun râşid halifeleri ile sahabenin büyüklerinin malî cezayı tatbik etmeleri, malî cezanın mensuh olmadığı ve bu hükmün hala devam ettiğinin delilidir.”⁶¹

Keza İbn Kayyım da malî cezaların meşru olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre malî cezaların neshedildiğini iddia etmek kolay olmayıp, kim ki bütün bu örnekleri görmezden gelip malî cezaların neshedildiğini savunursa mezhep imamlarına yanlış yapar. Zira bu örneklerin çoğu Ahmed b. Hanbel ile İmam Mâlik'in mezhebine göre caiz olan uygulamalardır. Ayrıca râşid halifeler ile sahabe büyüklerinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu uygulamaları icra etmişlerdir. İbn Kayyım'a göre nesihten yana olanlar ne Kitab'tan, ne sünnetten ne de sahih icmâdan delil getiremezler.⁶²

Malî cezalandırmayı uygun gören müctehid ve fakihler, naslardaki nakli delillerle birlikte akli deliller de getirmektedirler. Buna göre insanlar bazen, malî kendilerinden daha fazla sevebilmektedir. Dolayısıyla malî ta'zîrin insanlar üzerinde caydırıcı bir unsur olarak görülebileceğini değerlendirmektedirler.

3. Bazı Muasır İslâm Hukukçularına Göre Malî Ta'zîr Cezası

Yakın zaman İslâm ceza hukukçularından Abdulkadir Üdeh (ö. 1954) genel olarak cezaları; öldürme, kırbaçlama ve hapsedme gibi bedensel ceza; öğütme, pişman ve tehdit ettirme gibi psikolojik ceza ve diyet ödetme, ğaramet⁶³ altına alma ve müsadere etme gibi malî ceza şeklinde taksim etmektedir.⁶⁴ Üdeh'e göre, fakihler bunlardan malî cezalandırma konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı, söz konusu cezanın umumi olduğunu (günümüzde uygulanabileceğini), ancak ceza miktarının caydırıcı olması gerektiğini, suçlu düzelirse malının kendisine iade edileceğini, düzelmezse hayır cihetinde sarf edileceğini vurgulamaktadır. Diğer bir kısmı ise malî cezalandırmanın Hz. Peygamber zamanına has bir uygulama olduğunu, bunun daha sonra neshedildiğini iddia etmektedirler. Bunlara göre malî cezaların suçla mücadele yöntemi olamayacağını, hatta bunun istismar eden yetkililer ortaya çıkaracağını dile getirmektedirler. Üdeh ayrıca, malî cezaya karşı çıkanların, bunun pratikte zengin-fakir ayrışmasına neden olacağını dediklerini, zira zenginlerin malî ta'zîr cezasını sürekli olarak ödeyebileceklerini, fakirlerin ise ödeyemeyeceklerini, bu yüzden malî cezalandırmanın zenginler üzerinde bir yaptırım yapamayacağını ifade ettiklerini nakletmektedir.⁶⁵ Üdeh'in dile getirdiği hususlardan dolayı olarak onun malî ta'zîr cezasına muhalif olanları desteklediği anlaşılabılır. Macid Muhammed Ebu Ruhayye, malî ta'zîr cezasını meşru görenler ile meşru görmeyenlerin görüş ve delillerini inceledikten sonra, kendi kanaatinin malî ta'zîr cezasının meşru olmadığını

⁶¹ Ebü'l-Abbâs Takıyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Mecdüddin Abdusselam el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Hisbetü fi'l-İslâm ev vazîfetü'l-hükûmeti'l-İslâmiyye* (Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, ts.), 50.

⁶² İbn Kayyım, *eT-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, 224-226.

⁶³ Ğarâmet: Borçlunun ödeme yükümlülüğü; tazmin veya zarara katlanma sorumluluğu; haksız fiil, haksız iktisap gibi durumlarda borçlu veya suçluya hukuki veya cezaî mahiyette yüklenen ödeme borcu (Ahmet Özel, *TDV Dini Terimler Sözlüğü* (Ankara: İSAM Yayınları, 2023), 1/335.

⁶⁴ Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslâmi*, 1/628.

⁶⁵ Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslâmi*, 1/690.

benimseyenlerin delillerinin daha güçlü olduğunu, bu sebeple tercihe şayan bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁶ Bûtî'ye (ö. 2013) göre de İslâm hukukunda mülk edinmek sınırlı yollarla yapılmaktadır. Bunlar mübah maddelerin mülk edinilmesi, sahih akitler, miras, hak edilen malî tazminatlar, hibe ve bağışlardır. Cezalandırmak suretiyle kişinin mal edinmesi caiz değildir. Bu nedenle hakkında özel bir nas bulununcaya dek ta'zîr'in malla yapılması umum ifade eden naslar kapsamındadır.⁶⁷ Ancak Bûtî'nin tespitine itiraz edilmiş ve dile getirdiği hususların doğal mal edinme yolları olduğu, ta'zîr yoluyla mal edinmenin ise istisnai bir durumdan ibaret olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'ya (ö. 1999) göre ise, borcunu zamanında ödemeyen kişi kınanabilir ve cezalandırılabilir. Nitekim ona göre ilk dönemlerdeki fakihler cezalandırmayı, kişinin borcunu ödeyinceye kadar hapsedilmesi olarak anlamışlar ve uygulamışlardır. Ancak günümüzde fiziksel hapis cezaları, para cezalarına göre caydırıcı olmayabilmektedir. Bu nedenle Zerkâ'ya göre, ihtar ve ikazlara rağmen gücü yettiği halde borçlunun borcunu ödememesi durumunda, hakkaniyet çerçevesinde malî tazminata mahkûm edilebileceğini, bununla birlikte alıcının alacağındaki muhtemel kârdan zarar etmesi nedeniyle bir gecikme zammı talep etmesinin caiz olmayacağını ifade etmektedir.⁶⁹

Keza günümüz İslâm hukukçularından Ali Bardakoğlu da ta'zîrin malî olarak uygulanabileceği görüşündedir. O bu hususta şunu söylemektedir:

“Fakihler suçlu veya kusurlu kimselerin mallarına devlet tarafından malî bir ceza olarak el konulmasının cevazında yoğunlaşır. Fakihlerin önemli bir kısmı, mahkemenin kişileri ceza olarak herhangi bir malî ödemeye mahkûm etmesini, malını telef etmeye veya malında değişiklik yapmaya karar vermesini, yukarıda zikredilen hadislerin ve sahâbe tatbikatının da desteğiyle ilke olarak caiz görmektedirler.”⁷⁰

Malî ta'zîr konusunu işleyen Ahmed Muhammed es-Sadî de; Kitâb, sünnet ve icmâdan hangisinin malî ta'zîr için kaynak olduğu hususunda ihtilaf bulunmakla birlikte, malî ta'zîri meşru görenlerin delillerinin daha güçlü olduğunu belirtmektedir.⁷¹ Buna göre, ilk dönem müctehid imamların çoğunluğu ile bazı fakihlerin aksine, günümüz İslâm hukukçularının ta'zîrin mali olarak uygulanabileceği görüşünde oldukları görülmektedir. Bunun sebebinin, bu tür cezaların iptal edildiğine dair açık nasların bulunmaması, birçok fakihin ta'zîrin malî olarak tatbik edilebileceğini beyan etmesi, bu nevi cezaların birçok kişi üzerinde caydırıcı olması ile günümüz

⁶⁶ Ebû Ruhayye, “İslâm'da Malî Ta'zîr Cezası”, 332.

⁶⁷ Muhammed Said Ramazan Bûtî, *el-Fıkhü'l-mukâren* (Dimaşk: Darü'l-fikr, 1981), 93.

⁶⁸ Amer Aldershevi - İbrahim Khaled, “Usul-i Fıkıh Açısından Mali Müeyyide Olarak Tazir Cezası”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 624.

⁶⁹ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, “Hel yukbelü şer'an el-hukmu alâ'l-medîni'l-mumâtîli bi't-ta'vîdi alâ'd-dâin”, *Mecelletü ebhâsi'l-iktisâdi'l-İslâmi* 2/2 (1975), 217-218.

⁷⁰ Bardakoğlu, “TDV İslâm Ansiklopedisi”, 1996, 13/360.

⁷¹ es-Sadî, “Hükümü'ta'zîri bi'l-mâl”, 303.

yönetim anlayışında malî cezaların bütçede kamusal kaynak oluşturması olabileceği değerlendirilmektedir.

4. Zaman Aşımı

Ta'zîr bağlamında uygulanan malî cezaların tatbikinin hangi süre sonucunda uygulanacağı önem arz etmektedir. Prensip olarak İslâm hukukunda, hakkın elde edilmesi ile hakkın düşmesi anlamında kullanılan zaman aşımı öngörülmemiştir. Ancak zaman içerisinde bunun mağduriyete dönüşebileceği, uzun zamanın geçmesiyle şahitlerin vefat etmeleri veya unutmaları endişesiyle bazı fakihler zaman aşımına birtakım sınırlamalar getirmişlerdir. Buna göre Mâlikî mezhebinde zaman aşımı on yıl olarak belirlenmiştir. Nitekim İmam Mâlik bu hususta şunu ifade etmektedir: “Kişi bildiği ve hazır olduğu halde (kayıp değilse), başkası onun malını on yıl boyunca elinde bulundurursa ve mal sahibi buna ses çıkarmazsa, mal artık elinde bulunduranındır.”⁷² Haraşî (ö. 1101/1690), birisinin ortağı olmadığı bir mülkte tasarruf etmesi ve mülk sahibinin de buna on yıl boyunca itiraz etmemesi, artık bu davanın düşeceğini ve dinlenmeyeceğini belirtmektedir.⁷³ Hanefî fakih İbn Nüceym de şer'î bir engel yokken uzun müddet geçse bile iddia edilmeyen hakkın telefonun tazmin edileceğini vurgulamaktadır.⁷⁴

Osmanlı'da da zaman aşımı uygulanmış ve bu süre tahdit edilmiştir. Buna göre borç, emanet, taşınmaz mallar, miras hakları gibi kişiyi bağlayan durumlarda zaman aşımı on beş yıl olarak tespit edilmiştir.⁷⁵ Bu bağlamda alışverişlerde zaman aşımının sistemli olarak tatbik edildiği de görülmektedir. Zira Mecelle 10, 15 ve 36 yıllık hak düşürücü süreleri kabul etmiştir. Nitekim 1660'ıncı madde gereğince; borç, vedia, taşınmaz mülkiyeti, miras, taşınmaz vakıfların tasarrufu ve yöneticiliği ile vakıf gelirleri davalarının on beş yıla kadar görülebileceğini, 1661'inci madde gereğince, asıl vakıf hakkında vakıf mütevellisi ve görevlilerinin davalarının otuz altı yıla kadar görülebileceğini, 1662'inci maddeye göre de miri arazi davalarının en fazla on yıla kadar görülebileceğini kayıt altına almaktadır.⁷⁶

5. Gecikme Cezası (Garâmet)

İslâm hukukunda malî cezalandırma anlamındaki ta'zîrin, bazı fakihlere göre neshedilmediğini ve hatta günümüzde bu doğrultuda düşünen İslâm hukukçularının daha fazla olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bir nevi ta'zîr olan garâmet; “suçlu hakkında devlet hazinesine veya hak sahibine ödenmek üzere hükmedilen mal.”⁷⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Garâmet cezasının meşruiyeti, dolaylı olarak Kur'an ve doğrudan tatbik edilmiş sünnet ve sahabe uygulamalarına dayanmaktadır.⁷⁸ Klasik fıkıh kaynaklarında “mumâtale/oyalama” olarak tabir edilen temerrüt ise, “ödeme gücü

⁷² Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene* (Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 4/50.

⁷³ Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu'l-Haraşî, 'alâ Muhtasarı Halil* (Beyrut: Darü'l-fıkr, 1899), 7/242.

⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, 5/262.

⁷⁵ Komisyon, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 2/Madde, 1660.

⁷⁶ Ahmet Kılınç, “Mecelle'ye Göre Zaman aşımı: Uygulamada Görülen Aksaklıklar ve Çözüm Önerileri” (Uluslararası Mecelle Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi, ts.), 196.

⁷⁷ Esen, *İslâm Hukukunda Malî Cezalar*, 156.

⁷⁸ et-Tevbe 9/10; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Davud*, Zekat, 4; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/470.

olan borçlunun, vadesi gelmiş ve ödenmesi mümkün borcunu, alacaklı talep ettiği ve teslim almaya hazır olduğu halde zamanında ödememesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁹ Bir diğer ifadeyle temerrüd, süresi içinde ödenmeyen ve bilinçli olarak zaman aşımına uğratılan hak ve borçların ödenmemesidir. Bu durumdaki borçların tağrîm edilip edilmemesi hususunda Kadı Şureyh’in (ö. 78/697) tatbikatı dayanak gösterilmekte ve garâmetin uygulanabileceği görülmektedir. Nitekim İbn Sîrîn (ö. 110/709) şu rivayetlerde bulunmaktadır: “Bir adam yemek satın aldı ve “Eğer çarşamba günü sana gelmezsem aramızdaki alışveriş yok hükmündedir.” dedi. Sonra adam gelmedi. Kadı Şureyh müşteriye; “Sen sözünde durmadın.” dedi ve onun aleyhine karar verdi. Keza bir adam develerini kiralayan kişiye, “Develerini ahıra koy. Eğer falan gün seninle beraber yola çıkmazsam sana yüz dirhem para veririm.” dedi. Sonra onlar tarafından belirlenen gün geldi ve onunla çıkmadı. Kadı Şureyh dedi ki, “Kim tehdit altında olmadan kendi arzusuyla kendisine bir şart ileri sürerse, o şart onun için bağlayıcıdır.”⁸⁰ Borcun ödenmemesi nedeniyle mahkemeye müracaat eden alacaklının yol masraflarının kime ait olduğu hususunda sorulan bir soruya İbn Teymiyye şu cevabı vermiştir: “Şayet borçlu borcunu ödeyebildiği halde ödemediyse ve bu yüzden mahkeme açıldıysa, bunu mutlak bir miktarla, borcunu ödememekle zulmeden borçlu ödemelidir.”⁸¹ Vehbe Zühaylî de (ö. 2015), garâmet hükmünün nesholup olmadığına ihtilaf yaşanmakla birlikte, kendisine göre doğru olanın, maslahatın göz önünde bulundurularak yetkililerin zaman ve zemine göre uygun hareket etmeleridir, demektedir.⁸² Dolayısıyla ta’zîr cezası bağlamında had gerektiren suçlar dışındaki suçlar için parasal cezaların uygulanabileceği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu cezaların hangi şekilde uygulanacağını takdiri, zaman ve zemine göre hâkime bırakılmıştır. Hâkim, borçlunun konumu, elde ettiği kazanç ve alacaklının uğradığı zarar gibi birtakım kriterlerle cezayı uygular. Bu ceza bedeni ve psikolojik cezalandırma tarzında olabileceği gibi mal tazmini şeklinde de uygulanabilir.⁸³ Bu durumda yetkililer, mücrimin malını temlik, müsadere, itlâf ve tağyir edebilecekleri gibi onu görevden uzaklaştırarak veya garâmet altına alarak cezalandırabilirler.⁸⁴

5.1. İslâmî Finans Kurumlarının Uyguladıkları Gecikme Cezası

Günümüz ticari hayatta parasal cezaya aktif olarak başvurulmaktadır. Nitekim süresi geçen ödemeler takibat altına alınmakta; kurumlar tarafından ilgili kişilerin malına haciz koydurulup borcun tahsil edilmesi cihetine gidilmektedir. Bununla birlikte bazı kurumlar da ödemeyi geciktirme cezası adı altında borca her ay belli bir meblağ eklemektedirler. Eklenen meblağ, kurum ve kuruluşu göre değişmekte olup, hazine veya ilgili kurum-kuruluşa aktarılmaktadır.

Günümüzde şer’î kurallar çerçevesinde işlem yapan finans kuruluşları, temerrüde düşen, yani vadesi geçtiği halde müşterilerden tahsil edilemeyen alacakları için gecikme farkı veya cezası

⁷⁹ Kenan Tunçomağ, *Türk Borçlar Hukuku* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1976), 1/904.

⁸⁰ Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Umdu’l-karî Şerhu Sahihî’l-Buharî* (Beyrut: Darü’l-fikr, ts.), 14/21.

⁸¹ Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlim b. Mecdiddîn Abdisselâm İbn Teymiyye, *Mecmû’u fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Kasım (Medine: Mecme’u el-Melik el-Fehd, 2004), 30/25.

⁸² Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletühü* (Dimaşk: Darü’l-fikr, 1985), 7/5599.

⁸³ Abdulaziz Beki, *İslâm’da Güncel Ticari Meseleler* (İstanbul: Bekke Yayıncılık, 2005), 67.

⁸⁴ Üdeh, *et-Teşrî’u’l-cinâiyi’l-İslâmî*, 1/689-690.

uygulamaktadırlar.⁸⁵ Bu sebeple bu tür işlemlerin faiz olup olmadığı konusu çağdaş İslâm hukukçuları ile fıkıh kurullarınca tartışılmaktadır. Nitekim Ali el-Hafîf (ö. 1978) İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e dayandırdığı görüşünde; haksız yere borcunu ödemeyen ve borcun alınması için malının bir miktarının satışına da razı olmayan kişinin malının cebren satılabileceğini ifade etmektedir. el-Hafîf, her iki müçtehide göre borcun ödenmemesi durumunda alacaklının mağdur edildiğini ve bu mağduriyetin ortadan kaldırılması gerektiğini, hâkimin satış hususunda borçlunun nâibi (vekili) olup adına malını satıp borcunu ödeyebileceğini eklemektedir. Ancak Ebû Hanîfe'nin söz konusu tatbikatı bir nevi *hacr*⁸⁶ görerek karşı çıktığını da vurgulamaktadır.⁸⁷

Muhammed Taki Osmani, borçlunun temerrüde düşüp borcunun tamamını veya bir kısmını zamanında ödemediği durumda; şayet borçlu fakirlik gibi meşru bir mazeretle ödeyemiyorsa, ilgili âyet⁸⁸ hükmü gereğince ona mühlet verilmesi gerektiğini, bu durumda borca ekleme yapılamayacağını, zira bunun faiz sayıldığını ifade etmektedir. Mütemerridin herhangi bir mazeret olmadan borcunu ödemeği durumda da, şayet şer'î hükümleri esas alan bankalar bu durumdaki kişiyi; banka işlemlerinde kolaylıklardan mahrum etmesi, ismini kara listeye alması, devlet bankalarının da bu kişi için her türlü banka işlemlerini askıya alması gibi hususlarda birliktelik sağlarsa, bunun gecikme faizinden daha fazla caydırıcı olacağını söylemektedir. Ancak Osmani'ye göre, günümüzdeki bankaların borçluya mezkûr yaptırımlar hususunda birleşmeleri mümkün görünmemektedir. Bu sebeple ona göre bazı âlimler temerrüde düşen borçlu için şöyle bir yöntem kullanmaktadırlar:

“Borçludan, ödememesi sebebiyle ortaya çıkan zararı karşılamak amacıyla bir malî ivaz (karşılık) istenir veya bu ivaz kâr (katılma) hesabından karşılanır ve bu şekilde borç tahsil edilmiş olur. Ancak kâr hesabında herhangi bir meblağ yoksa mütemerridin diğer hesaplarından herhangi bir şey alınmaz. Bu yöntemle müracaat edenler bu işlemin, şu dört maddede faizden ayrıldığını iddia etmektedirler:

- a) Faiz, müşteri fakir olsun, zengin olsun her halükarda alınmaktadır. Bu uygulamada ise müşteri fakir ise ondan herhangi bir şey alınmamaktadır.
- b) Faizli uygulamalarda, ödeme süresi geçtiği andan itibaren faiz uygulanmaktadır. Bu uygulamada ise, mütemerrit dört hafta boyunca (1 ay) ihtar edilmektedir.
- c) Faizli kurumlar, her halükarda faizi uygulamaktadır. Bu uygulamada temerrüt tarihinden sonra oluşan zarar, yine temerrütten sonra elde edilen kârdan karşılanmaktadır.
- d) Faizli kurumlarda faiz oranı birinci günden itibaren her iki tarafça bilinmektedir. Bu tatbikatta ise kâr oranı belli olmadığından ne kadar alınacağı bilinmemektedir.”

⁸⁵ Mustafa Dereci, “İslami Finasta Gecikme Cezası Uygulamaları”, *BEYDER* 15/2 (11 Kasım 2020), 131.

⁸⁶ Hacr: kişinin hakları kullanma ehliyetinin bulunmaması, kaldırılması veya kısıtlanması; mali ve sözlü tasarruflarının hukuki gerekliliğinin engellenmesi. (Özel, *TDV Dini Terimler Sözlüğü*, 2023, 1/363-364.

⁸⁷ Ali el-Hafîf, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, thk. Rahmi Yaran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 145.

⁸⁸ el-Bakara 2/280.

Osmani'nin tespitine göre bu uygulamada "zarara zararlar karşılık verilmediği" de iddia edilmektedir. Ancak Osmani bu son yönteme itiraz etmektedir: Ona göre temerrüde düşmek sadece günümüz problemi olmayıp her zaman ve her yerde meydana gelebilmiştir. Hatta Hz. Peygamber, sahabe ve daha sonraki dönemlerde temerrüt ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte onlar, günümüzde bankaların yaptığı gibi borca karşı bir ivaz olarak halletme yoluna gitmemişlerdir. Osmani, bu yöntemde zarara zararlar karşılık verilmediği meselesine gelince, zararın malî bir ivazla karşılanabileceği hususunun hiçbir kadı veya müftüden sadır olmadığını, ayrıca borç verenin (bankanın), hakkı olan anaparasını borçludan almakla, artık zarara uğramaktan kurtulacağını ifade etmektedir. Osmani alınacak ivaz konusunda, kişilerin zenginlik-fakirlik durumlarının tespit etmenin de pratikte zor bir işlem olduğunu, ayrıca kâr oranının banka görevlilerince bilindiğini, dolayısıyla ivaz olarak verilen malın değerinin her iki tarafça da bilindiğini ifade etmektedir.

Osmani'ye göre, çözüm şu şekilde olabilir: Sözleşmeye, "şayet malî görevlerimi yerine getirmezsem, borçtan belli bir miktar hayır kurumlarına teberru edilecektir." şeklinde bir madde eklenebilir. Şayet borç zamanında ödenmezse banka aracı olarak bu meblağı alacak ancak bu, bankanın hesabına geçmeyip yanında emanet kalacaktır. Yine ona göre bu yöntem müşteri üzerinde caydırıcıdır ve bu bir faiz de değildir. Zira bu meblağ hayır cihetinde harcanacaktır.⁸⁹

1990 yılında Bahreyn'de kurulan İslâmî Finansal Kurumlar İçin Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI), Osmani'nin önerisine benzer bir yöntem uygulamaktadır. Buna göre murâbaha (katılım hesabı) yöntemiyle kullandırılan finansal borçların geciktirilmesi durumunda, katılım bankaları ile müşterilere şu standartları getirmiştir:

- a) Ödemeye gücü yettiği halde, borçlunun ödemeyi geciktirmesi haramdır.
- b) Sözleşmede karar altına alınmış olsa bile, ödemenin gecikmesi halinde borçludan gecikme cezası adı altında ilave bir ödeme tahsil edilmesi caiz değildir.
- c) Borç ödemesinin gecikmesi durumunda, borçluya dava açılmaz.
- d) Borç tahsilinde ortaya çıkan masraflar, borçluya aittir.
- e) Katılım bankası, yetkilendirilmesi kaydıyla, borçlunun hesabındaki meblağdan veya ipotek altında tutulan maldan alacağını tahsil edebilir.
- f) Mücbir sebep yoksa borçlunun ödemesi gereken taksitler, borçluya gerekli mühlet verilmesi şartıyla muaccelle çevrilerek alınabilir.
- g) Katılma bankası, borçlunun iflas etmesi durumunda, murâbaha konusu olarak nezdinde bulunan maldan alacağını tahsil edebilir.
- h) Borçlunun borcunu geciktirmesi halinde, borcun belli bir oranın katılım bankası eliyle hayır işlerine sarf edileceği şartı ileri sürülebilir.⁹⁰

⁸⁹ Muhammed Takî Osmânî, *Buhûsun fî kadâyâ fîkhiyye muasıra* (Dimaşk: Darü'l-kalem, 2011), 1/36-44.

⁹⁰ Komisyon, "Faizsiz Finans Standartları" (İstanbul: TKBB Yayınları, 2024), 74-75.

Din İşleri Yüksek Kurulu da borca konu olan itibari paralarda bir değer kaybı meydana gelmesi durumunda borcun sabit olduğu tarihteki değer in esas alınmasının hakkaniyete daha uygun olduğunu, söz konusu değer in belirlenmesinde öncelikle tarafların karşılıklı rıza ile anlaşmaları tavsiye edildiğini, bunun yanında yetkili kurumlarca açıklanan enflasyon oranları da dikkate alınabileceğini kaydetmektedir.⁹¹

Osmani'nin önerisi ve AAOIFI tarafından hazırlanan standardın son (burada "h") maddesindeki "borçlunun borcunu geciktirmesi durumunda, onun hayır cihetlerine belli bir meblağı hibe edip ödeme şartını koşması" ile Din İşleri Yüksek Kurulunun "itibari para üzerinde etkisi olan enflasyonun dikkate alınması" fetvası doğrultusunda dolaylı olarak gecikme zammının meşru olabileceğini göstermektedir.

5.2. Diğer Kurumların Uyguladıkları Gecikme Cezası

Günümüzde belediyeler, doğal gaz firmaları, telekomünikasyon şirketleri gibi kamu hizmeti gören bazı kurum ve kuruluşlar da verilen hizmetin ücretinin zamanında ödenmediği durumlarda, hizmet alan kişi/müşteriden gecikme zammı adı altında birtakım malî ilaveler almaktadırlar. Bu nevi ilave ödemelerin, haram olan faiz gibi değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususu da muasır İslâm hukukçuları arasında tartışılmaktadır. Abdulaziz Beki, faizin karşılıklı rıza ve irade beyanına dayanan bir akitten doğan ve taraflarca miktarı belli olan haram bir kazanç olduğunu, ancak gecikme cezası faize biraz benzese bile, haksız geciktirmeden kaynaklanan bir cezalandırma yöntemi olduğunu, bunun borçluları ödemeyi geciktirmekten caydıran hukuki ve meşru bir ceza olduğunu, zira faizli işlemlerde olduğu üzere gecikme cezasında karşılıklı rıza ve irade beyanı bulunmadığını, ortaya çıkan kayıp miktarın hâkimin takdirine bağlı ve bir malî cezalandırma olduğunu, bu nedenle gecikme cezalarının faiz addedilmeyeceğini belirtmektedir. Beki, bir malî ta'zîr olan gecikme cezasına hiçbir İslâm âliminin karşı çıkmadığını, karşı çıkılan hususun, yetkililerce istismar edilebileceği endişesi olduğunu, ancak günümüzde gecikme cezalarının resmi otoriteler tarafından yapıldığından bu hususta korkuya mahal kalmadığını vurgulamaktadır.⁹² Bu bağlamda Beki, günümüzde telefon, elektrik ve su kullanma ve tüketim bedellerinin zamanında ödenmemesiyle ortaya çıkan gecikme zammının, kesin kanaatlerine göre gecikme cezası olduğunu, faturalarda "faiz" yazılmakla bunun faiz olamayacağını, zira eşyanın mahiyetinin birtakım isimlendirmelerle değişmeyeceğini de eklemektedir.⁹³ Osmani de; elektrik, telefon vs. sözleşmelerinde, "borcun zamanında ödenmemesi halinde gecikme zammının uygulanacağı" maddesi bulunması durumunda bu şekildeki bir sözleşmenin faiz barındırması nedeniyle caiz olmadığını, ancak bu maddeyi ihtiva eden sözleşmelerin günümüzde umûmü'l-belvâ haline geldiğini, bu itibarla insanlara "bu tür sözleşmeleri imzalamayın" demenin de güç olduğunu, bu nevi sözleşmeleri imzalamaktan kaçınmanın mümkün olmadığını, insanların istemese de imzalamak zorunda kaldıklarını, şu halde

⁹¹ <https://fetva.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/959/borcunu-vaktinde-odemeyen-kisiye-takdir-edilen-mali-tazminati-almak-caiz-midir-> (Erişim tarihi: 02/01/2025)

⁹² Beki, *İslam'da Güncel Ticari Meseleler*, 68-70.

⁹³ Beki, *İslam'da Güncel Ticari Meseleler*, 72.

borcu zamanında ödeme imkânı bulamayanların bu tür durumlarda mazur görülebileceğini vurgulamaktadır.⁹⁴

Sonuç

İslâm ceza hukuku, had ve kefarete gerektirmeyen suçlar karşılığında ta'zîr cezasını meşru görmüş ve zamanla ortaya çıkabilen bazı suçların cezasız kalmaması hedeflenmiştir. Zira bugün suç sayılmayan bazı hareketler, bir dönem sonra suç olarak telakki edilebilir ve bu suçların önlenmesi amacıyla yetkililerin geniş ve caydırıcı yetkiye sahip olması gerekebilir. Bu bağlamda İslâm hukuku bu nevi suçların cezasının tespit ve tatbikatını, insanların maslahatı gözetilerek ulû'l-emre bırakmıştır. Ta'zîr cezasının tatbikinin yöneticilere bırakılmış olması, ta'zîr cezasının örften örfe, muhitten muhite değişebileceğini, dolayısıyla yetkililerin ta'zîr cezalarını uygun gördükleri şartlar çerçevesinde icra etmelerini kolaylaştırmaktadır.

Ta'zîrin malî olarak uygulanıp uygulanmayacağı hususu fakihler arasında ihtilafli bir konu olup genel olarak ilk dönem müctehidlere göre malî ta'zîr cezası neshedilmiştir. Onların, genel hüküm ifade eden naslardan yola çıkıp insanların istismar edilerek haksız yere mallarının ellerinden alınma ihtimalinden bu kanaate vardıkları anlaşılmaktadır. Bu fakihlere göre İslâm'ın ilk dönemlerinde uygulanan birtakım malî ta'zîr uygulamaları ise özel durumlara yöneliktir. Bununla birlikte bazı müctehid ve fakihler de ta'zîrin meşruiyetinin Kitâb, sünnet ve icmâa dayandığını ve hükmünün halen devam ettiğini ifade etmektedirler. Zira Hz. Peygamber ile ondan sonra halifeleri, malî ceza uygulamalarını tatbik etmişler ve buna sahabe ve tâbiîn'den itiraz eden olmamıştır. Ayrıca bunlara göre malî ta'zîr cezalarını nesheden sarîh bir delil de yoktur. Şayet malî ta'zîr cezası neshedilmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifeleri uygulamazdı. Nitekim halifelerin ta'zîr cezasını icra etmeleri onların bu husustaki hükmün baki olduğuna hükmettikleri anlaşılmaktadır. Malî ta'zîrin neshine dayanak gösterilen, bununla insanlara zulmedileceği endişesi ise, kurumların teşekkül etmediği bazı dönemlerde mümkün olmakla birlikte, bu endişenin günümüzde yersiz olduğu görülmektedir. Zira günümüzde hem fertlerin hem de kamunun malları, ilgili kurumlarca kayıt altına alınmakta, bu tür cezaları, yetkilendirilmiş kişiler/kurumlar kesebilmekte ve hangi suç için hangi meblağdaki paranın ödenmesi gerektiği hususu mevzuat altına alınmaktadır.⁹⁵ Şu halde malî ta'zîr cezalarının uygulanması gerektiğini savunanlar, bunun uygulanmasının zaman ve mekânâ göre değişmekle birlikte kolay ve alternatifli bir ceza yöntemi olduğunu, suç önlemede yetkililerin elini güçlendirdiğini, zira insanların, bazen malî kendilerinden daha fazla sevebildiğini, bu nedenle caydırıcı bir unsur olduğunu değerlendirmektedirler.

İslâm hukukunda ödemeler için zaman aşımının olup olmadığı hususu tartışılmış, klasik fıkıh kaynaklarında prensip olarak zaman aşımı için süre tahdit edilmemiştir. Şahit getirilmesi kaydıyla her zaman hak iddia edilebilmektedir. Ancak zamanla bunun birtakım sakıncaları ortaya çıkmış

⁹⁴ Muhammed Takî Osmânî, *Fıkhü'l-büyük 'ale'l-mezahibi'l-arba'ah* (Dimaşk: Darü'l-kalem, 2021), 1/449-450.

⁹⁵ Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyi'l-İslâmî*, 1/690-691.

ve olayın üzerinden uzun zamanın geçmesi, şahitlerin vefat etmeleri veya unutmaları sebebiyle hak iddia etme ve bunu mahkeme önüne getirme belli sürelerle bağlanmıştır.

Süresi geçtiği halde ödenmeyen borca gecikme cezası (garâmet) uygulanıp uygulanmayacağı hususunda da muasır İslâm hukukçuları; özellikle bazı finans kurumlarının müşteriden tahsil edemedikleri veya gecikerek aldıkları alacaklarının, aynı kurumdaki katılma hesabına katılan üyelerin kâr oranlarının düşmesine ve bunun kârdan (murâbaha) zarar etmelerine sebep olduğunu kabul etmektedirler. Bununla birlikte temerrüde düşen müşterinin bu hususta ilave bir malî cezalandırılmaya tabi tutulmayacağı, bu zararın kâr hesabındaki (katılma) payından karşılanabileceği ifade edilmiştir. Buna ilave olarak ücret karşılığı kamu hizmeti sunan birtakım kurum ve kuruluşların; alacaklarının zamanında ödenmediği durumlarda uyguladıkları gecikme zammının, bir faiz işlemi olmayıp, vadesi dolduğu halde borcunu ödemeyip geciktiren borçlulara verilen ve sözleşmelere eklenen caydırıcı bir malî müeyyide olduğu veya en azından umûmü'l-belvâ babından değerlendirilebileceği ifade edilmiştir.

Kaynakça

- Abduşşâfi, Muhammed Abdullatif. *el-Âlemu'l-İslâmî fî'l-asri'l-Umevî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2008.
- Abdulgazi, Muhammed Fuâd. *el-Lü'lü' ve'l-Mercân fî ma ittefeka aleyhi's-Şeyhân el-Buhârî ve'l-Müslim*. 1 Cilt. Kahire: Darü'l-hadîs, 2013.
- Akbulut, İlhan. "İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi* 2/1 (2003), 168-181.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*. 9 Cilt. İstanbul: Fey Vakfı, 1992.
- Aldershewi, Amer - Khaled, İbrahim. "Usul-i Fıkıh Açısından Mali Müeyyide Olarak Tazir Cezası". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 613-635.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *Takrîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabad: Dairetü maârifî'n-nizamiyye, 1909.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-karî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Ceza*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bardakoğlu, Ali. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Garâmet*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Başoğlu, Tuncay. "Maâyîrû't-ta'zîr". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 79-127.
- Beki, Abdulaziz. *İslâm'da Güncel Ticari Meseleler*. İstanbul: Bekke Yayıncılık, 2. Basım, 2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Rabbani Yayınevi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimaşk: Dârü'l-Mustafa, 2011.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ' 'an (metn)i'l-İknâ*. 15 Cilt. Suudi Arabistan: Vüzaretü'l-adli fî'l-memleketi'larabiyyeti's-Saûdiyye, 2008.
- Bûtî, Muhammed Said Ramazan. *el-Fikhü'l-mukâren*. Dimaşk: Darü'l-fikr, 1981.
- Cemel, Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî el-. *Şerhü Menheci't-tullâb*. 5 Cilt. Darü'l-fikr, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Darü'n-nefâis, 3. Basım, 2012.
- Dereci, Mustafa. "İslami Finasta Gecikme Cezası Uygulamaları". *BEYDER* 15/2 (11 Kasım 2020), 131-142.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebi Davud*. thk. Şuayb Arvavût. Suudi Arabistan: Darü'r-risale'l-alemiyye, 2009.
- Ebû Ruhayye, Macid Muhammed. "İslâm'da Malî Ta'zîr Cezası". çev. Nihat Dalgın. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 313-334.
- Esen, Hüseyin. *İslâm Hukukunda Malî Cezalar*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Feyyûmî, Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevâ. 1 Cilt. Dimaşk: Dârül-feyhâ, 1. Basım, 2016.

- Hafîf, Ali el-. *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*. thk. Rahmi Yaran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah el-. *Şerhu'l-Haraşî, 'alâ Muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, 2. Basım, 1899.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-ticariyetü'l-kübra, 1983.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşki. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 2. Basım, 1966.
- İbn Arafe, Muhammed b. Ahmed ed-Düsûkî. *Hâşiyetü'd-Düsûkî ala's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Darü'l-fikr, ts.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *Tebîrâtü'l-hükkâm fî usûli'l-akziye ve menâhici'l-ahkâm*. 2 Cilt. Mektebetü'l-külliyâtî'l-ezheriyye, 1. Basım, 1986.
- İbn İlân, Muhammed b. İlân es-Sadiki. *el-Futuhâtü'r-rabbâniyye alâ'l-ezkârî'n-Nevâviyye*. 7 Cilt. Mısır: Cemiyetü'n-neşri ve't-telif el-ezheriyye, ts.
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *eT-Turuku'l-hükmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*. Mektebetü Darü'l-beyân, ts.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki. 15 Cilt. Riyad: Darü Alemi'l-kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. 5 Cilt. Suudi Arabistan: Darü'r-risale, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lîsânü'l-'Arab*. Kahire: Darü'l-maârif, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt. Darü'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyüddin Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abdusselâm el-Harrânî. *el-Hisbetü fî'l-İslâm ev vazîfetü'l-hükûmeti'l-İslâmiyye*. Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed İbn Kasım. 35 Cilt. Medine: Mecme'u el-Melik el-Fehd, 2004.
- İbnü'l-Hümâm, Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr Şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1. Basım, 1970.
- Kalyûbî, Ahmed Selame - Umeyre, Ahmed Berelsi. *Hâşiyeta Kalyûbî ve Umeyre*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, 1995.
- Kılınç, Ahmet. "Mecelle'ye Göre Zamanaşımı: Uygulamada Görülen Aksaklıklar ve Çözüm Önerileri". 185-225. Türkiye Adalet Akademisi, ts.
- Komisyon. "Faizsiz Finans Standartları". İstanbul: TKBB Yayınları, 2024.
- Komisyon. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. 2 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. thk. Beşşar Avvad Maruf - Mahmud Muhammed Halil. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1991.

- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Basım, 1994.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkamü's-sultaniyye*. Kahire: Darü'l-hadîs, 2006.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. Kahire: Dârü ihyai't-turâsi'l-'arabî, 1955.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 9 Cilt. Kahire: İdaretü'tabaatî'l-müniriyye, 1928.
- Osmânî, Muhammed Takî. *Buhûsun fî kadâyâ fıkhiyye muasıra*. 2 Cilt. Dimaşk: Darü'l-kalem, 2. Basım, 2011.
- Osmânî, Muhammed Takî. *Fikhü'l-büyû' 'ale'l-mezahibi'l-arba'ah*. 2 Cilt. Dimaşk: Darü'l-kalem, 1. Basım, 2021.
- Özel, Ahmet. *TDV Dinî Terimler Sözlüğü*. 2 Cilt. Ankara: İSAM Yayınları, 2023.
- Özel, Ahmet. *TDV Dinî Terimler Sözlüğü*. 2 Cilt. Ankara: İSAM Yayınları, 2023.
- Sadî, Ahmed Muhammed Said es-. "Hükmü'ta'zîri bi'l-mâl". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17 (2011), 283-308.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Halvetî es-. *Hâşiyetü's-Sâvî alâ's-Şerhi'l-Kebîr*. 4 Cilt. Darü'l-Maârif, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-fikr, 2. Basım, 1983.
- Şâtibî, İbrâhim b. Mûsâ eş-. *el-İ'tisâm bi's-sünne*. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Darü İbnü'l-Cevzî, 2008.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Neylül-evtâr*. 8 Cilt. Mısır: Darü'l-hadîs, 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tenbîh fî fikhî'l-İmam eş-Şâfiî*. Beyrut: Darü'l-Erkam, 1. Basım, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir). Kahire, ts.
- Trablusî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl. *Mu'înü'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm*. Beyrut: Darü'l-fikr, ts.
- Tunçomağ, Kenan. *Türk Borçlar Hukuku*. İstanbul: Sermet Matbaası, 1976.
- Üdeh, Abdulkadir. *et-Teşrî'u'l-cinâiyyî'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 3. Basım, 2013.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed ez-. "Hel yukbelü şer'an el-hukmu alâ'l-medîni'l-mumâtılı bi't-ta'vîdi alâ'd-dâin". *Mecelletü ebhâsi'l-iktisâdi'l-İslâmî* 2/2 (1975), 215-219.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dimaşk: Darü'l-fikr, 2. Basım, 1985.
- Zürkânî, Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-. *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002.
- el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye'l-Kuveytiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vüzâretü'l-evkâf ve'sû'ûni'-İslâmiyye, 2006.